

تحلیل عوامل مؤثر بر مشارکت مردمی در ساماندهی بافت‌های فرسوده شهری

مطالعه موردی: منطقه ۳ شهر زاهدان

حسین ابراهیم زاده آسمین* ، اباذر اشتری مهرجردی** ، فاضل حاجیزاده***

تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۱۱/۳۰ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۱۱/۲۰

چکیده

پژوهش حاضر، باهدف بررسی عوامل مؤثر بر مشارکت مردمی در ساماندهی بافت فرسوده شهری منطقه ۳ شهر زاهدان تدوین شده است. روش تحقیق توصیفی-تحلیلی و نوع آن کاربردی است. جمع‌آوری اطلاعات با دو روش اسنادی و میدانی (پرسشنامه) صورت پذیرفت. جامعه آماری تحقیق، محدوده بافت فرسوده منطقه ۳ شهر زاهدان که مشتمل بر ۶۱۳۰۴ نفر و نمونه طبق فرمول کوکران ۳۲۵ نفر تعیین گردید. تجزیه و تحلیل با کمک نرم‌افزار SPSS و آزمون‌های آماری تحلیل عاملی، پیرسون و آزمون کروسکال والیس انجام گرفته است. نتایج تحلیل عاملی بیانگر آن است که اولین عامل به‌تنهایی ۲۷/۷۶ درصد

h.ebrahim@lihu.usb.ac.ir

ashtari80@gmail.com

ebam291@yahoo.com

* استادیار گروه علوم اجتماعی دانشگاه سیستان و بلوچستان.

** دکتری جامعه‌شناسی توسعه اجتماعی دانشگاه تهران (نویسنده مسئول).

*** کارشناس ارشد دانشگاه سیستان و بلوچستان.

از واریانس را تبیین می‌کند و عامل دوم ۱۵/۹۹ درصد، عامل سوم ۱۰/۲۰، عامل چهارم ۷/۶۱، عامل پنجم ۶/۵۶، عامل ششم ۴/۱۲، عامل هفتم ۴/۷۴، عامل هشتم ۴/۱۷ درصد از واریانس را محاسبه می‌کند. همچنین نتایج حاصل از آزمون پیرسون نشان داد که بین میزان مشارکت مردمی در روند ساماندهی بافت فرسوده با مؤلفه‌های میزان امکانات و خدمات شهری و اعتمادسازی رابطه معناداری وجود دارد. در نهایت نتایج آزمون کروسکال والیس حاکی از آن بود که محلات کارخانه نمک و غریب‌آباد به ترتیب، با میانگین رتبه‌های ۱۳۶/۵۹، ۷۳/۳۹ در بهترین و بدترین شرایط قرار داشتند.

واژه‌های کلیدی: بافت فرسوده، ساماندهی، مشارکت، اعتمادسازی، منطقه ۳

شهر زاهدان.

بیان مسئله

در بدنه اصلی مشارکت شهروندان اصولی است که بیان می‌کند شهروندان حق دارند در تصمیماتی که بر روی زندگی آن‌ها تأثیرگذار است، نقش داشته باشند (Morrison & Xian, 2016: 205). بنابراین، هر جامعه‌ای با توجه به تاریخ، سنت‌ها، هنجارها و روحیات خویش می‌تواند پذیرای سطح معقولی از حضور شهروندان در تصمیم‌گیری‌ها و اهداف جامعه باشد. در جوامع غربی و بعضاً در شرق این سنت و تفکر مشارکت از اوان کودکی به فرد آموخته می‌شود و به اصطلاح شهروند شدن و فرهنگ شهری در فرد نهادینه می‌شود؛ ولی در جامعه‌ای که مردم تصور درستی از موقعیت خویش به‌عنوان یک شهروند ندارند مسائل و مشکلات زیاد قابل تصور است. از این‌رو، امروزه مهم‌ترین رویکرد در مدیریت شهری جلب مشارکت مردم برای اداره امور شهر است؛ به‌گونه‌ای که هر فرد گذشته از نقشی که در حیطه فعالیت‌های شغلی و خانوادگی خود برای اجتماع انجام می‌دهد، به‌عنوان یک شهروند در اداره امور شهری که در آن زندگی می‌کند، نقش خود را

بازشناخته و نسبت به وظایفی که پذیرش این نقش برای او ایجاد می‌کند خود را مقید و مسئول بداند (زالی و همکاران، ۱۳۹۲: ۸۰).

شهر، امروز به‌عنوان یکی از مهم‌ترین دستاوردهای فرهنگ و تمدن و یکی از فراگیرترین پدیده‌های اجتماعی عصر حاضر است. از سوی دیگر، تمامی عوامل انسان ساخت و طبیعی موجود در شهر و حتی خود انسان‌ها درگیر تغییر و تحولاتی پیوسته و آرام می‌باشند. رهایی از این تغییرات، امکان‌پذیر نیست؛ زیرا به‌معنای سکوت، ثبات و توقف است که منجر به مرگ حیات شهر می‌گردد (عظیمی‌آملی و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۴۶). در حال حاضر، بافت‌های فرسوده و ناکارآمد در کشور ما به‌عنوان یک مشکل اساسی در شهرهای مختلف و حتی روستاها مطرح می‌باشند. بافت‌هایی که زمانی مرکز تمرکز جمعیت و اقتصاد بوده‌اند، به نقاطی کم‌بازده در اقتصاد شهری تبدیل شده‌اند (زالی و همکاران، ۱۳۹۵: ۴۰). همچنین، این بافت‌ها امروزه با توجه به روندهای نوگرایی و فرانوگرایی در حال جریان در بستر کالبدی و فرهنگی شهرها، بافت‌های ناکارآمد و چالش‌آفرین برای مدیریت و برنامه‌ریزی در شهرها قلمداد می‌شوند (بابایی اقدام و همکاران، ۱۳۹۵: ۲۰). به‌طوری‌که بر تصمیم‌گیری‌های مدیران شهری اثرگذار بوده و بخش مهمی از فعالیت‌های آنان به بهبود شرایط و راهکارهای مناسب برای بالا بردن شرایط زندگی در این مناطق اختصاص یافته است (Wang, 2007: 737). این مسئله در کنار تبدیل شدن زمین به یک منبع کمیاب اجتماعی، در دهه‌های اخیر باعث شده است که استفاده بهینه از بافت‌های فرسوده که یکی از منابع اصلی تأمین زمین درون شهری است، اهمیت ویژه‌ای بیابد (موسوی و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۰۶). پدیده بافت‌های فرسوده شهری که تناقضی آشکار به بحث عدالت اجتماعی است (عندلیب، ۱۳۸۹: ۲۵)، به عرصه‌هایی از محدوده قانونی شهرها اطلاق می‌شود که به‌دلیل فرسودگی کالبدی، عدم برخورداری مناسب از دسترسی سواره، تأسیسات، خدمات و زیرساخت‌های شهری آسیب‌پذیر بوده و از ارزش مکانی، محیطی و اقتصادی نازلی برخوردارند (مطوف؛ خدایی، ۱۳۸۸: ۱۲۹). چراکه فرسودگی فیزیکی-کالبدی این بافت‌ها فرصتی برای سکونت اقشار کم درآمد

روستایی و شهری که فاقد توان مالی برای سکونت در سایر محلات شهری می‌باشند را فراهم آورده که به تبع آن چرخه‌ای از فرسودگی و فقر اجتماعی-فضایی را در این محلات دامن زده است (سجادی و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۴۵). بهسازی، نوسازی و ساماندهی بافت‌های فرسوده شهری به دلیل ابعاد مختلف آن‌ها، از پیچیدگی و حساسیت برخوردار بوده و در طی سال‌های نیمه دوم قرن بیستم میلادی تاکنون با رویکردهای مختلفی مورد توجه قرار گرفته است:

تا قبل از دهه ۱۹۶۰ با تأکید بر ویژگی‌های کالبدی و محیط مصنوع و با هدف بهبود شرایط سکونتی غیر قابل تحمل در بافت‌های قدیمی، رویکرد «پاک‌سازی زاغه‌ها» در اولویت قرار گرفت؛ در دهه ۱۹۶۰-۱۹۷۰ رویکرد دوم مبتنی بر باز زنده‌سازی محلات، با تأکید بر مسائل اجتماعی حل مشکلات اجتماعی مردم از راه ایجاد خدمات ایجاد خدمات اجتماعی و بهبود کیفیت محیط زیست را با شعار «مشارکت حداکثری» آماج برنامه‌های خود قرارداد. از آن به بعد توانمندسازی اقتصادی نیز به مشارکت اجتماعی افزوده شد (عندلیب، ۱۳۸۷). همچنین تجربه نشان داده است که مدیریت بافت فرسوده تنها در نوسازی فیزیکی و کالبدی آن خلاصه نمی‌شود و اگر جنبه‌های اجتماعی-اقتصادی ساکنین این‌گونه بافت‌ها، نادیده گرفته شود، قطعاً نتایج ناگواری به دست خواهد آمد. بنابراین برنامه‌ریزی در بافت‌های فرسوده شهری به دلیل محیط شکل یافته آن‌ها در طول تاریخ با برنامه‌ریزی بر اراضی خالی از انسان و فضای اشغال نشده متفاوت هست (سجادی و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۴۴). در ۵۰ سال گذشته، شاهد یک موج عظیم بازسازی شهری، در شهرهای بزرگ سراسر دنیا از قبیل: شانگهای، هنگ‌کنگ، لندن و غیره بوده‌ایم. در واقع بازسازی شهری در تلاش است تا سرزندگی و محرک توسعه در جوامع قدیمی باشد (Li et al, 2016: 1494). موضوع بازسازی و نوسازی بافت‌های فرسوده، اصولاً امری است که بدون مشارکت ساکنان مناطق امکان‌پذیر نیست. این امر از آن روی اهمیت می‌یابد که دانسته شود محدودیت‌های مالی و اجرایی، سازمانی، حقوقی و قانونی مانع عمده‌های در راه تمرکز اجرای اقدامات توسط بخش دولتی و عمومی قلمداد می‌شود.

بنابراین، اساساً صرف نظر از ابعاد اجتماعی-فرهنگی نوسازی که با توجه به سلیق مردم نیازمند تکثیر و تنوع است. تمرکز اجرای این طرح‌ها از عهده شهرداری و حتی دولت خارج است. حاصل و دستاورد این مرحله از اقدامات توسعه‌ای نوسازی نشان دهنده لزوم «تمرکززدایی» در مدیریت اجرایی طرح‌های نوسازی است و این امر مستلزم توسعه ظرفیت‌های محلی و به تبع آن نقش مشارکت مردمی در فرآیند نوسازی است (وارثی و همکاران، ۱۳۹۴: ۶۰). در رابطه با بافت‌های فرسوده و تأثیر مشارکت مردمی در ساماندهی بافت‌های فرسوده شهری مطالعات و پژوهش‌های متعددی در جهان و ایران توسط لاروسا و همکاران^۱ (۲۰۱۷)، عمر و همکاران^۲ (۲۰۱۶)، باراسن و آگوستین^۳ (۲۰۱۵)، سلمانی مقدم و همکاران (۱۳۹۵)، وارثی و همکاران (۱۳۹۴)، قاسمی و همکاران (۱۳۹۴)، اسماعیل‌زاده و همکاران (۱۳۹۳)، آملی و همکاران (۱۳۹۳)، موحد و همکاران (۱۳۹۲)، قدرجانی و قیطرانی (۱۳۹۱)، اسدیان و سیاحی (۱۳۹۰)، اکبرپور سراسکانرود و همکاران (۱۳۹۰)، ابراهیم‌زاده و ملکی (۱۳۹۰) و غیره انجام گردیده است.

یکی از شهرهای ایران که از مشکلات ناشی از بافت‌های فرسوده رنج می‌برد شهر زاهدان است که در گذر زمان محله‌های فرسوده را در بطن خود پذیرا شده است. بافت‌های فرسوده شهر زاهدان با وسعتی بالغ بر ۱۲۲۲ هکتار حدود ۴۵/۶ درصد از جمعیت شهر زاهدان را در خود جای داده است. از آنجایی که محلات کارخانه نمک، پشت گاراژ، بابائیان و غریب‌آباد با جمعیتی بالغ بر ۵۳۰۹۸ نفر، در منطقه ۳ این شهر واقع شده و از نظر تأمین خدمات و نیازمندی‌های ساکنان با کمبود تسهیلات و امکانات مواجه بوده و از نظر کارکرد سکونت، عملکردی، جمعیتی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی به‌رغم وجود برخی پتانسیل‌های بالقوه و بالفعل در این محدوده از پاسخگویی به نیازهای ساکنان خود با مسائل و مشکلات عدیده‌ای مواجه هستند. با توجه به این که مهم‌ترین دشواری‌های

---

1. La Rosa et al.
2. Omar et al.
3. Bararatin & agustin.

بافت فرسوده شهری، عدم هماهنگی با سیستم شهری و نارسایی شبکه راه‌ها و دسترسی - هاست؛ گذرهای کم عرض و غیر هندسی آمد و شد را برای اهالی محله دشوار کرده است. این بافت‌ها به دلیل فقر ساکنان و مالکین آن‌ها احیا و نوسازی خود به خود را نداشته و همچنین سرمایه‌داران تمایلی جهت سرمایه‌گذاری در آن‌را ندارند. اگر جهت‌گیری بافت فرسوده به‌همین منوال صورت پذیرد و به‌دنبال آن مداخلاتی بدون برنامه انجام پذیرد این بافت‌ها روزبه‌روز بر مشکلاتشان افزوده گشته و به مکان‌هایی آشفته تبدیل می‌شوند. نظر به این که بیشترین بافت‌های فرسوده در این منطقه قرار گرفته و مشکلات و معضلاتی از قبیل: دسترسی نامطلوب به امکانات و خدمات، معابر تنگ و باریک، پایین بودن سرانه‌های مورد نیاز نظیر فضای سبز و کاربری‌های ناسازگار در محلات مذکور نسبت به سایر محلات فرسوده پر رنگ‌تر بوده؛ به‌گونه‌ای کیفیت زندگی شهروندان را تحت تاثیر قرار داده است. همچنین با توجه به این که منطقه ۳ این شهر دارای ساکنانی با روحیه بالای مشارکتی هستند، به‌طوری‌که اگر مشارکت ساکنان در روند بهسازی و نوسازی بافت‌های فرسوده به‌گونه‌ای سازمان‌مند و متشکل صورت گیرد تأثیری دو چندان در روند اجرای برنامه‌های ساماندهی خواهد داشت. در همین راستا، این پژوهش قصد دارد با توجه به مسائل و مشکلات و ویژگی‌های گفته شده، به بررسی عوامل مؤثر بر مشارکت مردم در ساماندهی بافت‌های فرسوده واقع در منطقه ۳ شهر زاهدان بپردازد. بنابراین، با توجه به هدف پژوهش درصدد پاسخگویی به سؤال زیر می‌باشد:

بین مؤلفه‌های امکانات و خدمات و زمینه‌های اعتمادسازی با میزان مشارکت مردم

در روند ساماندهی بافت فرسوده چه رابطه‌ای وجود دارد؟

- وضعیت محلات منطقه ۳ شهر زاهدان به‌لحاظ مشارکت مردمی در ساماندهی

بافت فرسوده چگونه است؟

مبانی نظری

طبق تعریف وزارت کشور بافت فرسوده شهری به عرصه‌هایی از محدوده قانونی شهرها اطلاق می‌شود که به دلیل فرسودگی کالبدی، عدم برخورداری مناسب از دسترسی سواره، آسیب‌پذیر بوده و از ارزش مکانی، محیطی و اقتصادی نازلی برخوردارند (محمودی؛ سلامی، ۱۳۹۰: ۸۲). به‌طورکلی، هنگامی که در محدوده‌های از شهر، حیات شهری به‌هر علتی رو به رکود می‌رود، بافت شهری آن محدوده در روند فرسودگی قرار می‌گیرد. بافت‌های شهری برحسب ویژگی‌هایشان دیر یا زود در این روند قرار خواهند گرفت. بنابراین جهت جلوگیری از این معضل، مداخله صحیح در بافت‌های فرسوده شهری ضروری است. انواع مداخله بر اساس میزان وفاداری به گذشته در سه گروه بهسازی، نوسازی و بازسازی و ساماندهی قرار می‌گیرند، که توجه به نقش مردم (رویکرد مشارکتی) در جهت پیشبرد اهداف بسیار مهم است و یکی از پیش‌شرط‌های بنیادین، مشارکت وسیع عموم مردم در تصمیم‌گیری است. نگاهی به موضوع مشارکت و انگیزه‌های آن که به‌وسیله پژوهشگران در چند سال اخیر انجام شده، نشانگر این است که سمت‌گیری مطالعات نظری مشارکت بیشتر در حوزه روستایی، مدیریت سازمانی و یا مشارکت سیاسی بوده است. برخی از موارد مرتبط با موضوع که بر اساس بررسی‌های انجام گرفته به‌دست آمده، در این بخش آورده می‌شود:

لیپست و دوز بر عوامل و متغیرهایی در مشارکت تأکید می‌ورزند که به اعتقادشان بر آن تأثیر مهمی دارد؛ ولی شدت و الگوی این تأثیرگذاری ثابت نبوده است. مهم‌ترین این عوامل عبارتند از: باورهای مذهبی، جنسیت، سن، نژاد، روستایی یا شهری بودن افراد، طبقه‌ی اجتماعی و پیوندهای منطقه‌ای. برای تبیین مشارکت مردم در فعالیت‌های بهسازی و نوسازی بافت فرسوده و اصولاً هرگونه رفتار اجتماعی دیدگاه‌های متفاوتی وجود دارد. آنتونی دوانز معتقد است که هرگونه رفتار حاصل تصمیم فردی شخص است که به‌طور عاقلانه از میان گزینه‌های مختلف که در یک وضعیت خاص پیش‌روی اوست، گزینه‌ای را

انتخاب کند که به بهترین نحو اهداف او را تأمین می‌نماید. اولسون معتقد است که نفع شخصی عقلانی فرد را وادار می‌کند که هزینه‌های مشارکت در گروه یا عمل جمعی را در مقابل منافع آن بسنجد. وی عقلانیت را عامل قوی برای مشارکت می‌داند. از این‌رو داوونز و اولسون هر دو بر عقلانیت در مشارکت تأکید دارند. از نظر بیرو مشارکت سهمی در چیزی داشتن و از آن سود بردن و یا در گروهی شرکت جستن و بنابراین با آن همکاری داشتن است. به‌همین جهت از دیدگاه جامعه‌شناسی باید بین مشارکت به‌عنوان حالت یا وضع (امر شرکت نمودن) و مشارکت به‌عنوان عمل و تعهد (عمل شرکت) تمیز قایل شد. مشارکت در معنای اول از تعلق به گروهی خاص و داشتن سهمی در هستی آن خبر می‌دهد و در معنای دوم، مشارکت به‌معنای شرکت فعالانه در فعالیت‌های یک گروه را می‌رساند. بنابراین مشارکت در بعد اجتماعی دلالت بر گسترش روابط بین گروهی در قالب انجمن‌های داوطلبانه، باشگاه‌ها، اتحادیه‌ها و گروه‌هایی دارد که معمولاً خصلتی محلی و غیردولتی دارند و هدف خود را در قالب سیاست‌های اجتماعی مشارکت و درگیر ساخت مردم در فرآیندهای اجتماعی گوناگون می‌دانند.

در مکتب ساختارگرایی مشارکت اجتماعی مردم جزئی از ساختار اجتماعی هر جامعه را تشکیل می‌دهد. از نظر صاحب‌نظران این مکتب، روابط پایدار نهادینه شده در جامعه میزان مشارکت افراد را تحت تأثیر قرار می‌دهد. اما از نظر مکتب کارکردگرایی نقش‌ها و کارکردها در مشارکت افراد یا گروه‌های جامعه تأثیرگذار است. طرفداران این مکتب عملکرد یا کارکردی که مشارکت گروه یا طبقه‌ی خاصی را در جامعه به‌وجود می‌آورد، حائز اهمیت دانسته‌اند؛ زیرا در نتیجه این کارکردها، نظام اجتماعی می‌تواند به حیات خود ادامه داده و انسجام و وفاق اجتماعی را پدید آورد. در این مکتب سرمایه‌ی اجتماعی و مشارکت مردمی شامل مواردی است که همکاری متقابل و هماهنگی را در جهت منافع مشترک تسهیل کند. همچنین در مکتب تضاد ساختار و روابط قدرت و نیز مباحثی همچون نابرابری، حوزه عمومی و نظام متمرکز و دیوان‌سالار در مشارکت تأثیرگذار است. مشارکت اجتماعی در قالب روابط طبقاتی، مبادله نابرابر و کشمکش و

تحلیل عوامل مؤثر بر مشارکت مردمی در ساماندهی ... ۱۰۵

ستیز میان گروه‌ها مورد توجه قرار می‌گیرد (قاسمی و دیگران، ۱۳۹۴: ۲۶۱). در نظریه‌های مداخله مردم‌گرایانه که متأثر از نظریه‌های شهرسازی مشارکتی در دهه‌های آخر قرن بیستم میلادی می‌باشد که هدف آن بالا بردن میزان مشارکت مردم در تغییرات سازمان فضایی شهر است. مخاطبان اصلی هر نوع مداخله‌ای را مردم و ساکنان محدوده‌های مورد عمل، تشکیل می‌دهند. بنابراین قبل از هرگونه مداخله‌ای باید به‌نظر مردم توجه داشت و پس از بررسی آن‌ها، مداخله در بافت با همکاری مردم صورت پذیرد. مداخله در مردم‌گرایانه، نظریه تداوم را در تکامل می‌بیند، به سخن دیگر سر در گذشته و رو به آینده دارد. اینان به درک فضای شهری می‌اندیشند و نه به خلق آن، به‌ویژه طرح‌های صلح و ثابت. مداخله مردم‌گرایانه بیش از طراحی به برنامه‌ریزی می‌اندیشد. برنامه‌ریزی که در آن مردم نقش اساسی را در ساماندهی شهر بازی می‌کنند (اهری و دیگران، ۱۳۸۶: ۹۴). از این‌رو در این قسمت سعی خواهد از دسته‌بندی مفیدی از نظریات متعددی که در باب مشارکت طرح شده است، ارائه شود.

جدول ۱- خلاصه‌ای از نظریات مشارکت اجتماعی در قالب پارادایم‌های واقعیت و رفتار

اجتماعی

پارادایم واقعیت اجتماعی تبیین‌کننده مشارکت	نظریات	نظریه پردازان	عوامل مؤثر بر مشارکت
پارادایم واقعیت اجتماعی (مشارکت)	کارکرد ساختاری (مشارکت را به‌عنوان واقعیتی	پارسونز	تحلیل انسجام اجتماعی در سطح نظام
پارادایم واقعیت اجتماعی تبیین‌کننده مشارکت	کارکرد ساختاری (مشارکت را به‌عنوان واقعیتی	دورکیم	تاکید بر نقش همبستگی اجتماعی در گسترش و تقویت ارتباطات اجتماعی

اجتماعی و اشاره به کنش‌های اظهاری

<p>معطوف به دیگر کنشگران و شکل‌گیری اتحاد و همکاری بین آن‌ها و در نتیجه شکل‌گیری مشارکت اجتماعی</p>		<p>جمعی در شکل گروهی، نهادی و ساختاری با</p>	<p>به‌عنوان نوعی رفتار که نمود عینی دارد</p>
<p>توجه به وضع و شرایط افراد در ساختار اجتماعی و معنای عاطفی و شناختی رفتار کنشگران</p>	<p>مرتون</p>	<p>کارکردی که دارد مورد مطالعه قرار می‌دهد)</p>	<p>مورد بررسی قرار می‌گیرد)</p>
<p>وجود منفعت‌های جمعی و پیوستن فرد به جمع و جدا شدن از انزوا و کشاندن وی به سمت منافع همگانی و در نتیجه شکل-گیری سرمایه اجتماعی که موجب شکل-گیری مشارکت خواهد شد.</p>	<p>توکویل</p>		
<p>آمادگی ذهنی و وجود انگیزه‌های شخصی، برای تحقق مشارکت و توسعه ضروری می‌باشد. یعنی مشارکت پدیده‌ای ذهنی است که بایستی آن را در افکار، عقاید، نگرش و فرهنگ مردم جستجو نمود.</p>	<p>رولند کولین</p>		
<p>عوامل مؤثر بر مشارکت</p>	<p>نظریه پردازان</p>	<p>نظریات</p>	<p>پارادایم رفتار اجتماعی تبیین کننده مشارکت</p>
<p>آن‌ها اعتقاد دارند که یکسری عوامل فردی و گروهی وجود دارند که می‌تواند بر مشارکت مؤثر واقع شوند. دسته‌ی اول</p>	<p>کلی و برین لینگر، میلرز، روتر، سیمن</p>	<p>نظریاتی که به عناصر نهادی، ساختاری و سازمانی و به زمینه‌های</p>	<p>پارادایم رفتار اجتماعی (مشارکت) به‌عنوان نوعی رفتار مورد</p>

ویژگی‌های شخصیتی افراد و دسته‌ی دوم
 و لیورنت، بوردیو،
 زمینه‌ها و ترکیب‌های بین گروهی افراد

تحلیل عوامل مؤثر بر مشارکت مردمی در ساماندهی ... ۱۰۷

<p>است که می‌تواند منجر به شرکت در کنش جمعی و انجام عمل مشارکت اجتماعی شود. در مجموع آن‌ها معتقدند که پیوند بین ویژگی‌های شخصیتی، موقعیت کنترل، اثرگذاری سیاسی و جهت‌گیری فردگرایانه-جمع‌گرایانه با مشارکت در کنش جمعی، باید بر حسب جایگاه اجتماعی افراد مورد بررسی قرار گیرند.</p>		<p>فرا فردی و محیطی و سرمایه‌های اجتماعی - فرهنگی توجه کردند</p>	<p>تبیین قرار می‌گیرد که ماهیتی عینی و خارجی دارد)</p>
<p>انگیزه‌های اجتماعی (واکنش دیگران مهم) و انگیزه‌های هدف و پاداش (قالب اعتقاد به مشارکت و توجه به هزینه‌ها فواید مشارکت) مهماند و تأثیر زیادی بر انجام عمل مشارکت دارند.</p>	<p>کلندرمن</p>		

منبع: (شجاعی؛ ادیسی، ۱۳۹۱: ۱۲۲)

مدل قدرت و نردبان ارنشتاین

در اواخر دهه ۱۹۶۰ میلادی، نقش مشارکت شهروندان در جوامع، بیش از پیش مورد توجه قرار گرفت. ارنشتاین در مقاله‌ای که برای اولین بار در ۱۹۶۹ منتشر شد، مفهوم مشارکت را به‌نحوی روشن سطح‌بندی و تبیین نمود. مقاله وی بعدها به‌طور مکرر مورد استفاده صاحب‌نظران بعدی قرار گرفت و مبنایی برای طرح نظریه‌های مشارکت شد. ارنشتاین، مشارکت شهروندی را با تعبیر قدرت شهروندی به‌کار گرفت و برای توضیح آن، از استعاره نردبان مشارکت استفاده کرد. نردبان مشارکت دارای پله‌های زیر است:

جدول ۲- نردبان مشارکت ارنشتاین

۸- کنترل شهروندی ^۲	درجات قدرت شهروندی ^۱ (کنترل، قدرت)
۷- عمده قدرت در دست شهروندان (شوراها، قدرت در نهادها) ^۳	
۶- چانه‌زنی و رسیدن به توافق بین قدرتمندان ^۴	
۵- مشاوره دادن بی‌قدرتان ^۵	درجات پذیرش گروهی اندک (مشارکت صوری) ^۵
۴- شنیدن نظرات بی‌قدرتان ^۶	
۳- اطلاع‌دهی ^۸	
۲- درمان ^{۱۰}	عدم مشارکت ^۹
۱- اغوا کردن، تقلب ^{۱۱}	

منبع: (مروتی؛ لطیفی، ۱۳۹۱: ۱۹۷)

در پایین‌ترین سطح نردبان ارنشتاین، هیچ قدرتی برای شهروندان وجود ندارد. به عبارت دیگر عدم مشارکت در دو رده، خود را نشان می‌دهد که وی آن‌ها را دستکاری و درمان می‌نامد (مروتی؛ لطیفی، ۱۳۹۱: ۱۹۷).

به نظر ارنشتاین دستگیری به این معناست که بعضی سازمان‌های دولتی، شکل‌های ساختگی از مشارکت را تدارک دیده‌اند که هدف واقعی آن‌ها، آموزش شهروندان برای قبول کارهایی است که از قبل تکلیفش روشن شده است. در پله بعدی شکل دیگری از

-
1. Citizen power
  2. Citizen Control
  3. Delegated Power
  4. Partnership
  5. Tokenism
  6. Placation
  7. Consultation
  8. Informing
  9. Non-participation
  10. Therapy
  11. Manipulation

تحلیل عوامل مؤثر بر مشارکت مردمی در ساماندهی ... ۱۰۹

عدم مشارکت معرفی می‌شود که درمان نام گرفته است. این نوع مشارکت هم غیرصادقانه و هم خودخواهانه است. در اینجا هدف پیدا کردن راه چاره‌ای برای رد کردن دیدگاه‌ها و رفتارهایی است که سازمان مربوطه خودش با آن موافق نیست، اما نمی‌تواند این مسئله را آشکارا بیان کند؛ پس در زیر پوشش نظرخواهی از شهروندان، آن دیدگاه‌ها را رد می‌کند (شریفیان‌ثانی، ۱۳۸۰: ۴۷-۴۸).

نگرش‌های مختلف نسبت به بافت‌های کهن، نوسازی و بهسازی بافت‌های

فرسوده

در مورد بافت‌های کهن، نوسازی و بهسازی شهری نگرش‌های مختلفی ارائه شده که در جدول ذیل به آن‌ها اشاره شده است.

جدول ۳- مهم‌ترین نظریه‌های ارائه شده در زمینه نوسازی و بهسازی بافت‌های فرسوده

پيروان اين نظريه بر اين باورند كه تا حد امكان از هرگونه دخالت در وضع موجود بايد پرهيز كرد. جان راسكين در اين باره مي‌گويد: شناخت يك بناي باستاني به منزله‌ي يك سند تاريخي است و براي حذف بخش‌هاي ناهماهنگ يا اضافه كردن بخش‌هاي تازه و استحكام بخشيدن به قسمت‌هاي ناپايدار و خطرناك، نبايد اقدامي انجام شود (ابراهيم‌زاده؛ ملكي، ۱۳۹۱: ۲۲۰)	نظريه محافظه‌كارانه
پيروان اين نگرش براي مداخله در بافت‌هاي قديمي شهرها، دگرگون كردن بافت‌هاي كهن را با حفظ آثار فرهنگي ارزشمند تجويز مي‌كنند و تخريب و نوسازي، به‌عنوان تنها راه‌حل پيشنهادي مطرح مي‌شود.	نظريه‌ي راديكال
مباني نظري اين گروه، مرمت، باز زنده‌سازي و نوسازي مشروط در بافت‌هاي قديمي است. لئوناردو بنه ولو، استاد دانشگاه ونيز با اتكا به چنين نظريه‌اي، ضمن ايجاد مراحل مختلف شكل‌گيري شهرها در طول تاريخ (از انقلاب كشاورزي تا انقلاب صنعتي) را شرح مي‌دهد و نحوه‌ي	نظريه عقلايي

<p>نابودی آنها را بیان می‌کند، در نهایت چنین نتیجه‌گیری می‌کند که چنانچه بخواهیم شهر کهن را حفظ و حراست کنیم، باید نظم نوینی از اداره‌ی شهرها به‌دست آوریم (محمدی و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۳).</p>	
<p>به کلیه فعالیت‌هایی گفته می‌شود که به‌منظور اصلاح و بهبود مسکن و محیط مسکونی و تغییر در ترکیب واحدهای مسکونی محله‌ها و جایگزینی گروه‌های با درآمد زیاد و متوسط با گروه‌های فقیر و کم درآمد در بخش مرکزی شهرها صورت می‌پذیرد.</p>	<p>نظریه اصالت‌بخشی</p>
<p>به‌منظور بهسازی و نوسازی شهری کنترل حاشیه‌نشینی و اسکان غیررسمی ضروری است. از طرف دیگر برای کنترل حاشیه‌نشینی و اسکان غیررسمی توانمندسازی حاشیه‌نشینان شهری و مشارکت آنها در بهسازی و نوسازی فضاهای زیستی آنها ضروری است (آملی و دیگران، ۱۳۹۳: ۱۴۸).</p>	<p>نظریه توانمندسازی حاشیه‌نشینان</p>

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۵

چارچوب نظری

به‌طور معمول پژوهش‌های اجتماعی از یک «سازه نظری» برای تحلیل و تبیین مسئله مورد بررسی استفاده می‌برند. این سازه نظری می‌تواند یک نظریه مشخص، مجموعه‌ای از نظریات تلفیق شده و یا در نهایت یک چارچوب مفهومی باشد. از آنجا که موضوع مورد بررسی ما مبتنی بر یک نظریه خاص نیست؛ بهتر آن است که از طریق یک چارچوب مفهومی به بررسی مسئله مورد نظر بپردازیم. در اینجا با در کنار هم قرار دادن مفاهیم و تبدیل مفاهیم به یک مجموعه هماهنگ نظری سعی خواهد شد مورد بررسی تبیین شود. در واقع ما در این پژوهش مطابق آنچه در مفاهیم نظری به‌کار گرفته شده بهره‌آزادانه از مفاهیمی است که در نظریات مرتبط با مسئله مورد بررسی ارائه شده‌اند. بنابراین مفاهیم محوری در این پژوهش که بر اساس آن، این تحقیق انجام شده عبارتند از تمایل به مشارکت اجتماعی، انگیزه‌های اقتصادی-اجتماعی، اعتماد و روابط اجتماعی و امکانات و

خدمات اجتماعی-فرهنگی این مفاهیم برگرفته از یک یا چند نظریه متفاوت هستند. اما آنچه مسلم است اساس نظریه‌ها در این بخش نظریه سرمایه اجتماعی است که مولفه‌های مذکور را پوشش می‌دهد.

سرمایه اجتماعی را نیز می‌توان شامل هنجارها و شبکه‌هایی دانست که امکان مشارکت مردم در امکانات جمعی را به‌منظور کسب سود متقابل فراهم و شاخص‌هایی چون اعتماد، انسجام و مشارکت اجتماعی را در بر می‌گیرد. اصطلاح سرمایه اجتماعی نخستین بار توسط پی‌یر بوردیو (۲۱۱۲-۱۳۳۱) به ادبیات علوم اجتماعی وارد شده است. بوردیو همراه با سرمایه اقتصادی، انواع دیگری را از سرمایه مطرح می‌کند که نقش مهمی در شکل‌گیری طبقات، گروه‌های اجتماعی و بازتولید اجتماعی دارد و واجد سویه‌های مادی است، در نظریه بوردیو مفهوم سرمایه اجتماعی تنها در کنار مفهوم میدان معنی می‌یابد. میدان، عرصه اجتماعی است که مبارزه‌ها یا تکاپوها بر سر منابع و منافع معین و دسترسی به آن‌ها صورت می‌پذیرد. میدان، نظام ساخت یافته موقعیت‌هایی است که توسط افراد یا نهادها اشغال می‌شود که ماهیت آن تعریف کننده وضعیت برای دارندگان این موقعیت‌هاست. سه منبع عمده سرمایه‌ها از نظر بوردیو عبارت‌اند از: پرورش خانوادگی، آموزش رسمی و فرهنگ شغلی. به‌طور خلاصه بوردیو سرمایه اجتماعی را به سه شکل تقسیم‌بندی می‌کند: ۱- تجسم یافته یا مجسم که ترتیبات دیرپای ذهن و بدن را شامل می‌شود، ۲- عینیت یافته که به‌صورت کالاهای فرهنگی چون تصاویر، کتب، کامپیوتر و هنر بروز می‌کند و ۳- حالت که از طریق مدارک واقعی و دیگر شواهد پایگاه فرهنگی بازنمایی می‌شود (Bourdieu, 1986: 255) فولک واژه سرمایه اجتماعی را برای اشاره به قابلیت‌های انعطاف‌پذیر جوامع انسانی برای پرداختن به زیست محیط و اصلاح آن به‌کار می‌برند.

کلمن بر این اعتقاد است که سرمایه اجتماعی با کارکرد آن تعریف می‌شود، سرمایه اجتماعی چیزی واحد نیست، بلکه انواع چیزهایی گوناگون است که دو ویژگی مشترک دارند: همه آن‌ها جنبه‌ای از یک ساخت اجتماعی را شامل می‌شوند و کنش‌های معین

افرادی را که در درون ساختارند، تسهیل می‌کنند. سرمایه اجتماعی مانند شکل‌های دیگر سرمایه مولد است و دستیابی به برخی اهداف را که در نبودن آن، دست نیافتنی خواهد بود، امکان‌پذیر می‌کند. از نظر بورديو سرمایه در سه شکل بنیادی امکان بروز می‌یابد، به‌شکل سرمایه اقتصادی که قابلیت تبدیل شدن به پول را دارد و ممکن است در شکل حقوق مالکیت نهادینه شود؛ به‌شکل سرمایه فرهنگی که در شرایط معین، قابلیت تبدیل شدن به سرمایه اقتصادی را دارد و ممکن است به‌شکل کیفیت‌های آموزشی نهادینه شود و به‌شکل سرمایه اجتماعی که از الزامات اجتماعی ارتباطات ساخته شده است و در شرایط معین، قابلیت تبدیل شدن به سرمایه اقتصادی را دارد و ممکن است به‌صورت عنوان اشرافی یا اصالت خانوادگی نهادینه شود. از نظر بورديو سرمایه اجتماعی دو مؤلفه دارد: اول، منبعی است که ارتباط با آن از طریق عضویت در گروه و شبکه‌های اجتماعی امکان‌پذیر می‌شود و دوم، حجم سرمایه اجتماعی‌ای که به تملک یک کارگزار انسانی درمی‌آید، بر اندازه‌ای از شبکه‌های ارتباطاتی مبتنی است که او می‌تواند بسیج کند.

بورديو اعتقاد دارد که این کیفیت به‌وسیله کلیت ارتباطات بین کنشگران حاصل می‌شود، نه آن که فی‌نفسه یک کیفیت معمول گروه باشد. عضویت در گروه‌ها و درگیر بودن در شبکه‌های اجتماعی، که در گروه‌ها حاصل می‌شود و روابط اجتماعی حاصل از عضو بودن می‌تواند در تلاش این بهبود موقعیت اجتماعی کنشگران در حوزه‌های گوناگون و متفاوت به‌کار برده شود. از نظر پاتنام نیز سرمایه اجتماعی به‌معنای ویژگی‌های سازمان اجتماعی مانند اعتماد، هنجارها و شبکه‌ها، می‌تواند کارایی جامعه را با تسهیل کنش‌های هماهنگ بهبود بخشد. مؤسسه تحقیقاتی ملل متحد برای توسعه اجتماعی مشارکت را «کوشش‌های سازمان‌یافته برای افزایش کنترل بر منابع و نهادهای نظم دهنده در شرایط اجتماعی معین از سوی برخی از گروه‌ها و جنبش‌های که تاکنون از حیطة اعمال چنین کنترلی محروم و مستثنی بوده‌اند تعریف می‌کند». جامعه‌شناسان زیادی در مورد عوامل مؤثر بر مشارکت افراد در جامعه بحث کرده‌اند که در این بین نظریات پاتنام، بورديو و کلمن با موضوع بحث این مقاله ارتباط بیشتری دارد. پاتنام مشارکت افراد در

اجتماع‌شان را ناشی از سرمایه اجتماعی آنان که از سه بخش شبکه روابط اجتماعی، همیاری و اعتماد تشکیل شده است، می‌داند (توسلی، ۱۳۸۰: ۱۲). کلمن نیز معتقد است سرمایه اجتماعی منجر به تسهیل روابط اجتماعی می‌شود و دستیابی به اهداف را آسان‌تر کرده و مشارکت اجتماعی افراد را در ساخت اجتماعی میسر می‌کند. بورديو نیز مانند کلمن و پاتنام سرمایه اجتماعی را بر مشارکت مؤثر می‌داند و در کنار آن سرمایه فرهنگی را نیز در مشارکت اجتماعی مؤثر می‌داند. از نظر وی این سرمایه‌ها می‌تواند مشارکت را تحت تأثیر قرار دهد. سرمایه فرهنگی و اجتماعی علاوه بر این که همدیگر را تقویت می‌کنند، منجر به مشارکت بالاتر افراد یک جامعه نیز می‌شود. اهمیت سرمایه اجتماعی - فرهنگی در فرآیند نوسازی و ساماندهی بافت‌های مختلف شهری از آن جهت محسوس‌تر خواهد بود که مداخله در بافت‌های فرسوده در بیشتر موارد در ظرف مکانی محله انجام شده و لذا سرمایه‌های اجتماعی و فرهنگی می‌توانند در درجه اول، با توجه به مفهوم محله و به دلیل مشترکات، علایق و روابط چهره به چهره ساکنان آن، در این مکان نمود بیشتری داشته باشند و در عین حال با شامل شدن ارزش‌هایی چون مشارکت اجتماعی، اعتماد اجتماعی، همبستگی اجتماعی و یکپارچگی اجتماعی به عنوان ظرفیت‌های درونی و ثروت‌های پنهان در محالت، یک اقدام غیر متمرکز و از پایین به بالا را نویدبخش باشند.

متغیرهای و شاخص‌های پژوهش

شاخص‌ها نشانگرهایی هستند که فرآیند جمع‌آوری، طبقه‌بندی، تجزیه و تحلیل اطلاعات و نتیجه‌گیری را منطقی و به‌طور کلی جهت فعالیت‌ها را مشخص می‌کنند و از حیث مفهومی، چارچوب مناسبی را برای هدف‌گذاری، تدوین برنامه‌ریزی و ارزشیابی فعالیت‌ها به‌دست می‌دهند (امانپور و دیگران، ۱۳۹۵: ۵۰۱). با توجه به این که در مورد مشارکت مردم در بهسازی و نوسازی بافت‌های فرسوده شهری، پژوهش‌های متعددی انجام شده که هر کدام با معیارها و ابعاد مختلفی صورت گرفته که در جدول زیر به اختصار به آن‌ها اشاره شده است.

جدول ۴: معیارها و ابعاد مختلف در باب مشارکت مردم در بهسازی و نوسازی بافت‌های فرسوده مستخرج از بررسی مطالعات میدانی افرادی چون: قاسمی و دیگران، ۱۳۹۴: ۲۷۹؛ بابایی اقدم و دیگران، ۱۳۹۴: ۷۴؛ پوراحمد و دیگران، ۱۳۹۴: ۱۳۸؛ سرائی و مهره‌کش، ۱۳۹۴: ۷۲؛ وارثی و دیگران، ۱۳۹۴: ۶۴؛ زالی و دیگران، ۱۳۹۵: ۵۱؛ سجادی و دیگران، ۱۳۹۰: ۱۵۲؛ موحد، ۱۳۹۳: ۲۲۶؛ اسماعیل‌زاده و دیگران، ۱۳۹۳: ۱۳۲؛ موحد و دیگران، ۱۳۹۲: ۹۲-۹۴.

درگیر کردن مردم در نوسازی، تأمین و توزیع منابع مالی، ساختار حقوقی، نهادسازی در اطلاع-رسانی، ترویج و اطلاع‌رسانی، آموزش، رعایت حقوق شهروندی، اعطای تسهیلات، پاسخگویی و برخورد مناسب کارکنان با مردم، مشارکت، اقتصادی، اعتماد اجتماعی، آگاهی اجتماعی، بعد اجتماعی و فرهنگی، بعد زیست محیطی، بعد کالبدی، خدماتی، ساختمانی، امکانات و خدمات، کالبدی-کاربری، خدمات عمومی، امنیت اجتماعی، تعلق خاطر مکانی، دسترسی، نظافت و پسماند، فرصت‌های شغلی، رضایت‌مندی، عوامل محیطی، عوامل فردی، روان‌شناختی، کیفیت محتوای پروژه، ساختارهای اجتماعی و مردمی، مشارکتی بودن طرح‌ها، نهادهای مردمی تاثیرگذار، مسائل قومیتی و روحیه.

در این پژوهش نیز با توجه به مبانی نظری پژوهش و محدوده مورد مطالعه، ۳ شاخص کلی شامل امکانات و خدمات، اعتماد و مشارکت اجتماعی و ۲۶ متغیر استفاده شده است که در روش تحقیق به صورت مفصل‌تر به آن‌ها اشاره شده است.

روش تحقیق

روش تحقیق توصیفی- تحلیلی و نوع آن کاربردی است. جمع‌آوری اطلاعات به دو صورت اسنادی و میدانی (پرسشنامه و مصاحبه) صورت پذیرفته است. جامعه آماری پژوهش، محدوده بافت فرسوده منطقه ۳ بوده که شامل محلات کارخانه نمک، پشت گاراژ، غریب‌آباد و بابائیان با جمعیت ۵۳۰۹۵ نفر می‌باشد. حجم نمونه با استفاده از فرمول کوکران با سطح اطمینان ۹۵٪ و خطای استاندارد ۵٪، ۳۲۵ نفر محاسبه گردید. برای تعیین پایایی ابزار اندازه‌گیری نیز از ضریب آلفای کرونباخ که نشان دهنده انسجام درونی و همسازی داخلی گویه‌ها به شمار می‌رود، استفاده شده و در نهایت آلفای کرونباخ پرسشنامه ($\alpha=0/864$)، برآورد گردیده که عدد بسیار مطلوبی است و می‌توان گفت که دقت لازم برای احراز پایایی سازه‌ها در پرسش‌نامه به‌کار گرفته شده است. انتخاب نمونه به‌صورت تصادفی ساده است و برای تجزیه و تحلیل داده‌های جمع‌آوری شده از نرم‌افزار Spss و جهت ترسیم نقشه‌ها نیز از نرم‌افزار Arc view Gis استفاده شده است. در نهایت، با استفاده از مدل‌های آماری تحلیل عاملی، کروسکال والیس و پیرسون تجزیه و تحلیل نهایی بر روی داده‌ها صورت گرفت. در جدول (۵)، ابعاد و شاخص‌های پژوهش آورده شده است.

جدول ۵- مؤلفه‌ها و شاخص‌های پژوهش

مؤلفه‌ها	شاخص‌ها
امکانات و خدمات	۱- امکانات فرهنگی ۲- امکانات تفریحی ۳- امکانات ورزشی ۴- میزان خدمات آموزشی ۵- وضعیت دسترسی به خدمات بهداشتی ۶- وضعیت خدمات تجاری ۷- میزان دسترسی به خدمات حمل‌ونقل عمومی ۸- وضعیت تجهیزات و تأسیسات شهری ۹- میزان اماکن مذهبی ۱۰- وضعیت مبلمان شهری.

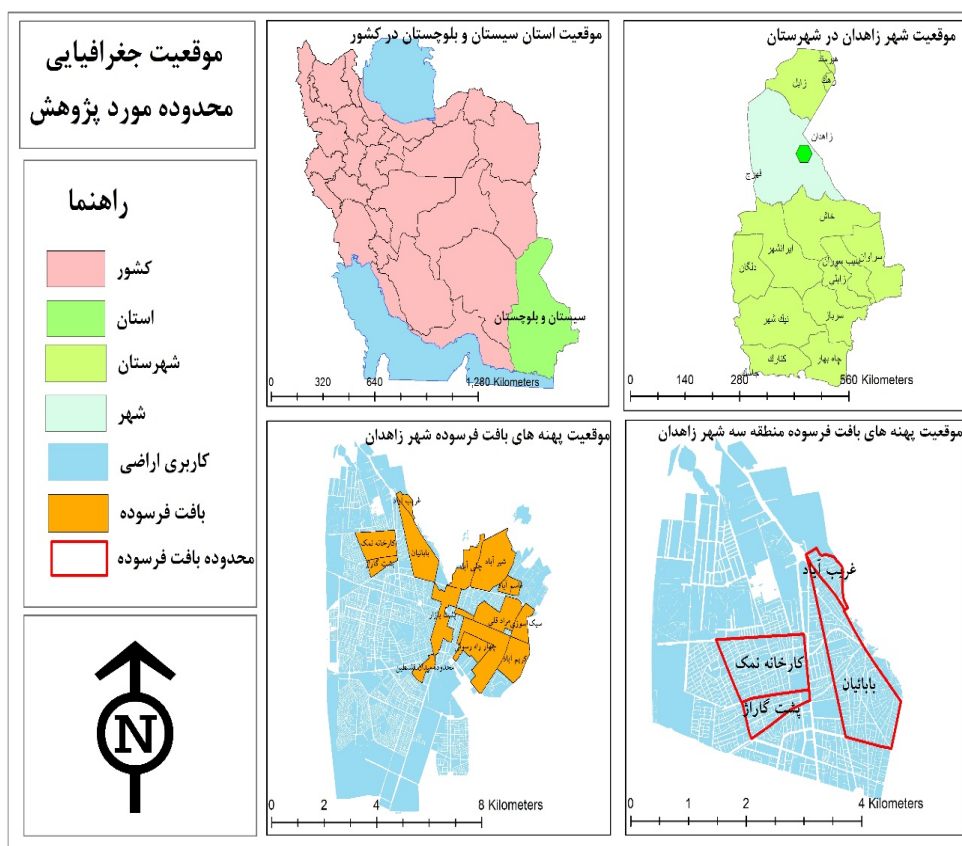
<p>۱- تمایل به بهسازی و ساماندهی ۲- مشارکت در اصلاح معابر ۳- تمایل در جهت بهبود تأسیسات زیربنایی ۴- میزان تمایل نسبت به تعویض املاک فرسوده ۵- مشارکت و نظرخواهی در طرح‌های بهسازی ۶- کمک مالی در طرح‌های بهسازی ۷- آگاهی نسبت به طرح‌های ساماندهی ۸- شرکت در کارهای گروهی ۹- وضعیت اطلاع‌رسانی شهرداری از طرح‌های ساماندهی ۱۰- نظارت شهرداری بر ساخت و سازهای شهری.</p>	<p>تمایل به مشارکت</p>
<p>۱- احترام به شهروندان در طرح‌های ساماندهی ۲- استفاده از نظریات شهروندان در امر ساماندهی ۳- توجه به نقش و حضور مردم در طرح‌های بهسازی و ساماندهی ۴- توجه به شایستگی افراد در طرح‌های ساماندهی ۵- اعتماد شهروندان به مسئولین در امر ساماندهی ۶- عمل نمودن مسئولان به حرفشان و ارائه قدرت به مردم در جهت بیان نمودن تقاضایشان.</p>	<p>اعتمادسازی</p>

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۵.

قلمرو پژوهش

شهر زاهدان مرکز استان سیستان و بلوچستان و همچنین مرکز شهرستان زاهدان در جنوب شرق ایران واقع شده است. این شهر در جنوب شرق ایران در دشت سیستان قرار گرفته که اطراف آن را کوه‌های متعدد فرا گرفته و بخش‌هایی از این دشت همچون بازوهای در دل کوه‌ها نفوذ کرده و در بعضی موارد به وسیله تنگه و گردنه‌هایی با دشت-های کوچک مجاور ارتباط می‌یابد که دشت میرجاوه در جنوب شرق زاهدان از آن جمله است (ابراهیم‌زاده و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۳۷). ارتفاع این شهر از سطح دریا به ۱۳۷۸ متر می‌رسد و در موقعیت جغرافیایی ۲۹ درجه و ۳۰ دقیقه عرض شمالی و ۶۰ درجه و ۴۵ دقیقه طول شرقی قرار گرفته است. همچنین جمعیت این شهر در سال ۱۳۹۰، برابر با ۵۷۵۱۱۶ نفر می‌باشد (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۰). بر اساس تقسیمات فضایی جدید، تعداد

مناطق شهر زاهدان از سه منطقه به پنج منطقه، افزایش یافته است. منطقه سه شهر زاهدان با وسعتی معادل ۲۱۵۰ هکتار، واقع در شمال و شمال غرب شهر (ابراهیم‌زاده و عبادی-جوکندان، ۱۳۸۷: ۴۸). که بیشترین اقشار محروم و پایین و متوسط به پایین اجتماعی را در خود جای داده است. این منطقه در حال حاضر دارای ۴ محله فرسوده، کارخانه نمک، پشت گاراژ، بابائیان و غریب‌آباد می‌باشد که تقریباً، نیمی از جمعیت این منطقه را حاشیه‌نشینان شهری تشکیل می‌دهند (شکل شماره ۱).

شکل ۱- نقشه موقعیت منطقه ۳ شهر زاهدان و پهنه‌های بافت فرسوده

منبع: پایگاه داده علوم زمین، ۱۳۹۵؛ ترسیم: نگارندگان، ۱۳۹۵.

یافته‌های پژوهش

یکی از روش‌های انتخاب متغیرهای مناسب برای تحلیل عاملی، استفاده از ماتریس همبستگی است که اساس تحلیل عاملی برای انتخاب متغیرها به عامل‌های متفاوت استفاده از همبستگی بین متغیرها اما از نوع غیر علی استوار است. البته آمارهای دیگری نیز وجود دارد که محقق از طریق آن‌ها نیز قادر به تعیین و تشخیص مناسب بودن داده‌ها برای تحلیل عاملی است. از جمله این روش‌ها، مقدار کفایت نمونه یا شاخص KMO است که مقدار آن همواره بین ۰ و ۱ می‌باشد (ابراهیم‌زاده و روستا، ۱۳۹۵: ۴۴). برای انجام تحلیل عاملی رضایت‌بخش، باید مقدار KMO بزرگ‌تر از ۰/۶ باشد (رهنما و همکاران، ۱۳۹۱: ۷۷). همچنین برای اطمینان از داده‌ها برای تحلیل عاملی مبنی بر این که ماتریس همبستگی که پایه تحلیل عامل قرار می‌گیرد، در جامعه برابر صفر است یا خیر از آزمون بارتلت استفاده شده است. نتایج دو آزمون مذکور در جدول شماره (۶) نشان داده شده است. همان‌طور که مشاهده می‌کنیم، با توجه به این که نتایج حاصل از آزمون بیشتر از ۰/۶ است و سطح معناداری (۰/۰۰۰) با احتمال بیش از ۹۹ درصد وجود همبستگی بین متغیرها را تأیید می‌کند.

جدول ۶- تست‌های KMO و Bartlett's

۰/۸۳۲		آزمون کفایت نمونه کایزر-میر-اولکین (KMO)
۵۶۹۳/۴۲۷	تقریب کای اسکوتر	آزمون کرویت بارتلت
۳۲۵	درجه آزادی	
۰/۰۰۰	سطح معناداری	

منبع: محاسبات نگارندگان، ۱۳۹۵.

استخراج عوامل

در این قسمت، همبستگی بین شاخص‌ها و عامل‌ها بررسی و با استفاده از ماتریس همبستگی، عامل‌های اصلی استخراج می‌شود؛ لذا ماتریس همبستگی محاسبه و نسبت به استخراج عوامل اقدام می‌شود. برای ایجاد رابطه منطقی و مناسب بین شاخص‌ها و عوامل، شاخص‌های مورد استفاده قرار می‌گیرند که ضریب همبستگی آن‌ها بالای ۰/۵ باشد (تقوایی و شفیعی، ۱۳۸۸: ۵۷). بر این اساس، در این پژوهش ابتدا سه شاخص پژوهش که در قالب ۲۶ متغیر وارد مدل تحلیل عاملی شدند که در این مرحله همه متغیرها با هم ترکیب شدند. در مرحله‌ی بعد ماتریس همبستگی محاسبه و نسبت به استخراج عوامل اصلی اقدام گردید. بر این اساس در پژوهش حاضر ۲۶ متغیر به ۸ عامل تقلیل یافته است، که مجموع واریانس ۸ عامل یاد شده، ۸۲/۱۹۸ درصد می‌باشد که بیشترین آن با ۲۷/۷۶۸ درصد در عامل اول بوده است. میزان ۸۲/۱۹۸ درصد از واریانس نشان دهنده رضایت‌بخش بودن نتایج تحلیل عاملی بوده است. نتایج جدول ۷ نشان می‌دهد که در این تحلیل، اولین عامل به‌تنهایی ۲۷/۷۶۸ درصد از واریانس را توضیح می‌دهد و عامل دوم ۱۵/۹۹۴، عامل سوم ۱۰/۲۰۹، عامل چهارم ۷/۶۱۴، عامل پنجم ۶/۵۶۵، عامل ششم ۵/۱۲۴، عامل هفتم ۴/۷۴۷ و عامل هشتم ۴/۱۷۶ درصد از واریانس را محاسبه می‌کنند.

جدول ۷- استخراج عامل‌های نهایی تحلیل داده‌ها

مؤلفه‌ها	مقادیر ویژه			مقادیر ویژه بدون چرخش			مقادیر ویژه با چرخش		
	کلّی	درصد واریانس	درصد تجمعی	کلّی	درصد واریانس	درصد تجمعی	کلّی	درصد واریانس	درصد تجمعی
۱	۷/۲۲۰	۲۷/۷۶۸	۲۷/۷۶۸	۷/۲۲۰	۲۷/۷۶۸	۲۷/۷۶۸	۵/۱۴۱	۱۹/۷۷۴	۱۹/۷۷۴
۲	۴/۱۵۸	۱۵/۹۹۴	۴۳/۷۶۲	۴/۱۵۸	۱۵/۹۹۴	۴۳/۷۶۲	۴/۲۵۴	۱۶/۳۶۱	۳۶/۱۳۵
۳	۲/۶۵۴	۱۰/۲۰۹	۵۳/۹۷۲	۲/۶۵۴	۱۰/۲۰۹	۵۳/۹۷۲	۲/۲۳۵	۸/۵۹۷	۴۴/۷۳۱
۴	۱/۹۸۰	۷/۶۱۴	۶۱/۵۸۶	۱/۹۸۰	۷/۶۱۴	۶۱/۵۸۶	۲/۱۳۶	۸/۲۱۶	۵۲/۹۴۷
۵	۱/۷۰۷	۶/۵۶۵	۶۸/۱۵۰	۱/۷۰۷	۶/۵۶۵	۶۸/۱۵۰	۲/۰۷۷	۷/۹۸۸	۶۰/۹۳۵
۶	۱/۳۳۲	۵/۱۲۴	۷۳/۲۷۴	۱/۳۳۲	۵/۱۲۴	۷۳/۲۷۴	۱/۹۸۱	۷/۶۱۸	۶۸/۵۵۲
۷	۱/۲۳۴	۴/۷۴۷	۷۸/۰۲۱	۱/۲۳۴	۴/۷۴۷	۷۸/۰۲۱	۱/۹۷۵	۷/۵۹۴	۷۶/۱۴۷
۸	۱/۰۸۶	۴/۱۷۶	۸۲/۱۹۸	۱/۰۸۶	۴/۱۷۶	۸۲/۱۹۸	۱/۵۷۳	۶/۰۵۱	۸۲/۱۹۸

منبع: محاسبات نگارندگان برگرفته از یافته‌های حاصل از پرسشنامه، ۱۳۹۵.

عامل اول: تمایل به مشارکت و اعتمادسازی

براساس داده‌های جدول ۸، مقدار ویژه این عامل ۷/۲۲۰ می‌باشد که به‌تنهایی قادر است ۲۷/۷۶۸ درصد از واریانس را محاسبه و توضیح دهد. به‌بیان دیگر، ۲۷/۷۶۸ درصد مشارکت مردمی در امر ساماندهی مربوط به عامل اول می‌باشد. میزان خدمات آموزشی «مدارس، مهدکودک و غیره»، تمایل جهت بهبود تأسیسات زیربنایی، میزان مشارکت و نظرخواهی در طرح‌های بهسازی و نوسازی، آگاهی نسبت به طرح‌های ساماندهی بافت فرسوده، نظارت شهرداری بر ساخت‌وسازهای شهری، اعتماد به شایستگی افراد در طرح‌های ساماندهی و اعتماد مردم به مسئولین در طرح‌های ساماندهی و مطرح کردن تقاضایشان از جمله متغیرهای تشکیل دهنده این عامل هستند که به‌ترتیب اولویت به‌عنوان عامل اول شناخته می‌شوند. در این عامل اعتماد مردم به مسئولین در طرح‌های ساماندهی و مطرح کردن تقاضایشان با بار عاملی ۰/۸۴۰ بیشترین و میزان مشارکت و نظرخواهی در

تحلیل عوامل مؤثر بر مشارکت مردمی در ساماندهی ... ۱۲۱

طرح‌های بهسازی و نوسازی با بار عاملی ۰/۵۸۱ کمترین بار عاملی را به خود اختصاص داده‌اند.

جدول ۸- شاخص‌های عامل اول

ردیف	متغیر	بار عاملی
۱	میزان خدمات آموزشی «مدارس، مهدکودک و غیره»	۰/۶۱۲
۲	تمایل جهت بهبود تأسیسات زیربنایی	۰/۸۲۶
۳	میزان مشارکت و نظرخواهی از مردم در طرح‌های بهسازی و نوسازی	۰/۵۸۱
۴	آگاهی نسبت به طرح‌های ساماندهی بافت فرسوده	۰/۶۴۱
۵	نظارت شهرداری بر ساخت و سازهای شهری	۰/۸۴۳
۶	اعتماد به شایستگی افراد در طرح‌های ساماندهی	۰/۸۴۷
۷	اعتماد مردم به مسئولین در طرح‌های ساماندهی و مطرح کردن تقاضایشان	۰/۸۴۰

منبع: محاسبات نگارندگان برگرفته از یافته‌های حاصل از پرسشنامه، ۱۳۹۵.

عامل دوم: مشارکت و خدمات عمومی

بر اساس جدول ۹، در این عامل ۶ شاخص شامل دسترسی به خدمات حمل‌ونقل عمومی، وضعیت تجهیزات و تأسیسات شهری از قبیل خطوط آب، برق، گاز و غیره، مشارکت و تمایل جهت سازماندهی و بهسازی، میزان تمایل نسبت به تعویض املاک فرسوده، تمایل به مشارکت در طرح‌های بهسازی بافت فرسوده به‌لحاظ مالی و شرکت در کارهای گروهی «انجمن، تشکل محلی» از متغیرهای تشکیل دهنده این عامل هستند. مقدار ویژه این عامل، ۴/۱۵۸ است و به‌تنهایی ۱۵/۹۹۴ درصد از واریانس کل را محاسبه و توضیح و تفسیر می‌کند. در این عامل دسترسی به خدمات حمل‌ونقل عمومی بار عاملی ۰/۸۸۲ بیشترین و تمایل به مشارکت در طرح‌های بهسازی بافت فرسوده به‌لحاظ مالی بار عاملی ۰/۵۸۳ کمترین بار عاملی را از آن خود کرده‌اند.

جدول ۹- شاخص‌های عامل دوم

ردیف	متغیر	بار عاملی
۱	دسترسی به خدمات حمل‌ونقل عمومی	۰/۸۸۲
۲	وضعیت تجهیزات و تأسیسات شهری از قبیل خطوط آب، برق، گاز و غیره	۰/۸۴۶
۳	مشارکت و تمایل جهت سازماندهی و بهسازی	۰/۷۳۹
۴	میزان تمایل نسبت به تعویض املاک فرسوده	۰/۶۴۸
۵	تمایل به مشارکت در طرح‌های بهسازی بافت فرسوده به‌لحاظ مالی	۰/۵۸۳
۶	شرکت در کارهای گروهی «انجمن، تشکل محلی»	۰/۷۱۴

منبع: محاسبات نگارندگان برگرفته از یافته‌های حاصل از پرسشنامه، ۱۳۹۵.

عامل سوم: تمایل به مشارکت و امکانات و خدمات

بر طبق جدول ۱۰، مقدار ویژه این عامل ۲/۶۵۴ است که ۱۰/۲۰۹ درصد از واریانس را محاسبه و تفسیر می‌نماید. به بیان دیگر، ۱۰/۲۰۹ درصد از مشارکت مردمی در ساماندهی بافت فرسوده به این عامل باز می‌گردد. متغیرهایی که در این عامل جای گرفته‌اند؛ عبارت‌اند از: میزان امکانات فرهنگی از قبیل مسجد، سالن سینما، کتابخانه و غیره، میزان امکانات ورزشی «سالن‌های ورزشی استخرهای روباز»، میزان خدمات آموزشی «مدارس، مهدکودک و غیره» و میزان تمایل نسبت به تعویض املاک فرسوده. در این عامل میزان امکانات فرهنگی از قبیل مسجد، سالن سینما، کتابخانه و غیره و میزان خدمات آموزشی «مدارس، مهدکودک و غیره» به ترتیب با بارهای عاملی ۰/۸۲۴ و ۰/۵۵۱ بیشترین و کمترین بار عاملی را به خود اختصاص داده‌اند.

جدول ۱۰- شاخص‌های عامل سوم

ردیف	متغیر	بار عاملی
۱	میزان امکانات فرهنگی از قبیل مسجد، سالن سینما، کتابخانه و غیره	۰/۸۲۴
۲	میزان امکانات ورزشی «سالن‌های ورزشی، استخرهای روباز»	۰/۷۰۸
۳	میزان خدمات آموزشی «مدارس، مهدکودک و غیره»	۰/۵۵۱
۴	میزان تمایل نسبت به تعویض املاک فرسوده	۰/۵۸۴

منبع: محاسبات نگارندگان برگرفته از یافته‌های حاصل از پرسشنامه، ۱۳۹۵.

عامل چهارم: اعتمادسازی و امکانات فرهنگی

درصد واریانس ویژه این عامل ۱/۹۸۰ است و نشان می‌دهد این عامل در مجموع ۷/۶۱۴ درصد از واریانس کل متغیرهای تحت بررسی را تبیین می‌کند. متغیرهای که در این عامل بارگذاری شده‌اند، بدین شرح است: میزان اماکن مذهبی «زیارتگاه‌ها، امام‌زاده‌ها و غیره» و اعتماد مردم به مسئولین در امر ساماندهی در جهت جلب مشارکت در امر ساماندهی (جدول شماره ۱۱). که در این عامل، میزان اماکن مذهبی با بار عاملی ۰/۹۱۹ بیشترین بار عاملی را از آن خود کرده است.

جدول ۱۱- شاخص‌های عامل چهارم

ردیف	متغیر	بار عاملی
۱	میزان اماکن مذهبی «زیارتگاه‌ها، امام‌زاده‌ها و غیره»	۰/۹۱۹
۲	اعتماد مردم به مسئولین در امر ساماندهی در جهت جلب مشارکت در امر ساماندهی	۰/۶۶۵

منبع: محاسبات نگارندگان برگرفته از یافته‌های حاصل از پرسشنامه، ۱۳۹۵.

عامل پنجم: دسترسی به خدمات بهداشتی و مشارکت

مقدار ویژه این عامل، ۱/۷۰۷ است که ۶/۵۶۵ درصد از واریانس کل را محاسبه و تفسیر کرده است. در این عامل ۲ شاخص بارگذاری شده شامل: وضعیت دسترسی به خدمات بهداشتی «درمانگاه و غیره» و مشارکت در اصلاح معابر است (جدول شماره ۱۲). در این عامل مشارکت در اصلاح معابر با بار عاملی ۰/۵۷۷ کمترین میزان را به خود اختصاص داده است.

جدول ۱۲- شاخص‌های عامل پنجم

بار عاملی	متغیر	ردیف
۰/۷۸۱	وضعیت دسترسی به خدمات بهداشتی «درمانگاه و غیره»	۱
۰/۵۷۷	مشارکت در اصلاح معابر	۲

منبع: محاسبات نگارندگان برگرفته از یافته‌های حاصل از پرسشنامه، ۱۳۹۵.

عامل ششم: تمایل به مشارکت

متغیرهایی که در عامل ششم قرار گرفته‌اند؛ عبارت‌اند از: میزان مشارکت و نظرخواهی از شهروندان در طرح‌های بهسازی و وضعیت اطلاع‌رسانی شهرداری از طرح‌های ساماندهی. همان‌گونه که در جدول ۱۳ نیز مشخص است، مقدار ویژه این عامل، ۱/۳۳۲ است که ۵/۱۲۴ درصد از واریانس را محاسبه و تفسیر می‌نماید. در این عامل وضعیت اطلاع‌رسانی شهرداری از طرح‌های ساماندهی ۰/۸۰۷ بیشترین بار عاملی و کمترین بار عاملی را میزان مشارکت و نظرخواهی از شهروندان در طرح‌های بهسازی ۰/۶۰۷ از آن خود کرده است.

جدول ۱۳- شاخص‌های عامل ششم

بار عاملی	متغیر	ردیف
۰/۶۰۷	میزان مشارکت و نظرخواهی از شهروندان در طرح‌های بهسازی	۱
۰/۸۰۷	وضعیت اطلاع‌رسانی شهرداری از طرح‌های ساماندهی	۲

منبع: محاسبات نگارندگان برگرفته از یافته‌های حاصل از پرسشنامه، ۱۳۹۵.

عامل هفتم: اعتمادسازی و مبلمان شهری

عامل هفتم در برگیرنده متغیرهای، وضعیت مبلمان شهری شامل فضاهایی برای نشستن و روشنایی و توجه به نقش و حضور مردم در طرح‌های ساماندهی هست (جدول شماره ۱۴). که مقدار ویژه این عامل ۱/۲۳۴ است که ۴/۷۴۷ درصد از واریانس را محاسبه و تبیین می‌کند. در این عامل وضعیت مبلمان شهری شامل فضاهایی برای نشستن و روشنایی و توجه به نقش و حضور مردم در طرح‌های ساماندهی به ترتیب با بارهای عاملی ۰/۹۲۷ و ۰/۵۰۴ بیشترین و کمترین بار عاملی را از آن خود کرده‌اند.

جدول ۱۴- شاخص‌های عامل هفتم

بار عاملی	متغیر	ردیف
۰/۹۲۷	وضعیت مبلمان شهری شامل فضاهایی برای نشستن و روشنایی	۱
۰/۵۰۴	توجه به نقش و حضور مردم در طرح‌های ساماندهی	۲

منبع: محاسبات نگارندگان برگرفته از یافته‌های حاصل از پرسشنامه، ۱۳۹۵.

عامل هشتم: امکانات و خدمات تجاری و تفریحی

امکانات تفریحی شامل پارک، زمین‌بازی کودکان و وضعیت خدمات تجاری از قبیل دسترسی به بازار، مراکز خرید مایحتاج روزانه و غیره متغیرهای عامل هشتم هستند. که مقدار ویژه عامل هشتم ۱/۰۸۶ است که ۴/۱۷۶ درصد از واریانس را تبیین می‌کند. در این عامل نیز وضعیت خدمات تجاری از قبیل دسترسی به بازار، مراکز خرید مایحتاج روزانه با بار عاملی ۰/۷۹۸ بیشترین بار عاملی و میزان امکانات تفریحی شامل پارک، زمین‌بازی کودکان ۰/۷۶۲ کمترین مقدار را به خود اختصاص داده است. (جدول شماره ۱۵)

جدول ۱۵- شاخص‌های عامل هشتم

ردیف	متغیر	بار عاملی
۱	میزان امکانات تفریحی شامل پارک، زمین‌بازی کودکان و غیره	۰/۷۶۲
۲	وضعیت خدمات تجاری از قبیل دسترسی به بازار، مراکز خرید مایحتاج روزانه و غیره	۰/۷۹۸

منبع: محاسبات نگارندگان برگرفته از یافته‌های حاصل از پرسشنامه، ۱۳۹۵.

جهت بررسی میزان مشارکت و میزان امکانات و خدمات شهری از ضریب همبستگی پیرسون استفاده کردیم. نتایج جدول (۱۶) نشان می‌دهد که با توجه به مقدار ضریب همبستگی پیرسون (۰/۶۹۰) با اطمینان ۹۹٪ و سطح خطای کوچک‌تر از ۰/۰۱ رابطه آماری معنی‌داری بین دو متغیر مشارکت مردمی و میزان امکانات و خدمات شهری وجود دارد. بدین معنی که هرچه میزان خدمات و امکانات شهری افزایش یابد، میزان مشارکت نیز افزایش می‌یابد. بنابراین ارائه امکانات و خدمات زیرساختی در مناطق فرسوده، مشارکت مردم در فرآیند بهسازی و نوسازی و در نهایت موفقیت برنامه‌ها را به‌دنبال خواهد داشت.

جدول ۱۶- رابطه بین مشارکت مردمی و میزان امکانات و خدمات شهری

متغیر	آزمون	امکانات و خدمات	مشارکت
امکانات و خدمات	همبستگی پیرسون	۱	۰/۶۹۰
	معنی‌داری	۰/۰۰۰	
	تعداد	۳۲۵	۳۲۵
مشارکت	همبستگی پیرسون	۰/۶۹۰	۱
	معنی‌داری	۰/۰۰۰	
	تعداد	۳۲۵	۳۲۵

منبع: محاسبات نگارندگان برگرفته از یافته‌های حاصل از پرسشنامه، ۱۳۹۵.

همچنین جهت بررسی میزان مشارکت و میزان اعتماد از ضریب همبستگی پیرسون استفاده کردیم. نتایج جدول ۱۷ نشان می‌دهد که با توجه به مقدار ضریب همبستگی پیرسون (۰/۷۱۵)، با اطمینان ۰/۹۹ و سطح خطای کوچک‌تر از ۰/۰۱ رابطه آماری معنی-داری بین دو متغیر میزان مشارکت و میزان اعتماد وجود دارد. بدین معنی که هر چه اعتماد به مسئولان دولتی افزایش یابد، میزان مشارکت نیز افزایش می‌یابد. از این رو اعتماد را می‌توان یکی از عناصر مهم و حیاتی در امر مشارکت تلقی کرد، اعتماد افراد به نهادها و دولت و به عکس، یعنی اعتماد دولت به شهروندان، سبب توسعه و تعمیق مشارکت‌های اجتماعی می‌شود. اهمیت اعتماد اجتماعی از آن جهت مورد توجه است که این متغیر با بسیاری از متغیرهای موجود در جامعه مدنی از جمله مشارکت، دارای همبستگی است.

جدول ۱۷- رابطه میزان مشارکت مردمی و اعتماد

مشارکت	اعتماد	آزمون	متغیر
۰/۷۱۵	۱	همبستگی پیرسون	اعتماد
۰/۰۰۰		معنی‌داری	
۳۲۵	۳۲۵	تعداد	
۱	۰/۷۱۵	همبستگی پیرسون	مشارکت
۰/۰۰۰		معنی‌داری	
۳۲۵	۳۲۵	تعداد	

منبع: محاسبات نگارندگان برگرفته از یافته‌های حاصل از پرسشنامه، ۱۳۹۵.

سنجش و رتبه‌بندی محلات فرسوده منطقه سه شهر زاهدان از نظر شاخص‌های

مورد پژوهش

به‌منظور سنجش و رتبه‌بندی محلات فرسوده منطقه سه شهر زاهدان از نظر شاخص‌های مشارکت، اعتمادسازی، امکانات و خدمات از آزمون کروسکال والیس که از یک‌طرف معادل ناپارامتریک آزمون تحلیل واریانس یک‌طرفه و از طرف دیگر گسترش یافته آزمون

۱۲۸ فصلنامه برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، سال هشتم، شماره ۳۲، پاییز ۱۳۹۶

یومان ویتنس است - از جمله آزمون‌های تفاوت محسوب می‌شود- استفاده شده است. جدول (۱۸) ضمن نشان دادن رتبه شاخص در محلات مورد پژوهش نتایج آزمون خی‌دو و سطح معناداری آزمون کروسکال والیس را نشان می‌دهد.

جدول ۱۸- نتایج آزمون کروسکال والیس بین محلات منطقه سه شهر زاهدان و شاخص‌های

مورد پژوهش

Asymp. Sig.	Chi-square	رتبه	میانگین رتبه	نام محلات	شاخص
۰/۰۰۰	۵۵/۳۹۲	۱	۱۴۷/۷۵	کارخانه نمک	امکانات و خدمات
		۲	۱۰۹/۳۹	پشت گاراژ	
		۴	۶۴/۵۸	غریب آباد	
		۳	۸۸/۲۷	بابائیان	
۰/۰۵۳	۷/۷۰۲	۱	۱۱۹/۲۹	کارخانه نمک	تمایل به مشارکت
		۲	۱۰۱/۴۴	پشت گاراژ	
		۴	۸۷/۱۹	غریب آباد	
		۳	۱۰۲/۰۸	بابائیان	
۰/۰۰۴	۱۳/۱۳۵	۱	۱۲۴/۴۷	کارخانه نمک	اعتماد ساکنان به مسئولان شهری
		۲	۱۰۴/۷۵	پشت گاراژ	
		۴	۸۳/۵۰	غریب آباد	
		۳	۹۷/۲۸	بابائیان	

منبع: محاسبات نگارندگان برگرفته از یافته‌های حاصل از پرسشنامه، ۱۳۹۵.

تحلیل عوامل مؤثر بر مشارکت مردمی در ساماندهی ... ۱۲۹

نتایج نشان می‌دهد که از نظر شاخص امکانات و خدمات شهری، محله کارخانه نمک با میانگین رتبه ۱۴۷/۷۵ و محله غریب آباد با میانگین رتبه ۶۵/۵۸ به ترتیب در بهترین و بدترین شرایط، از نظر شاخص تمایل به مشارکت، محله کارخانه نمک با میانگین رتبه ۱۱۹/۲۹ و محله غریب آباد با میانگین رتبه ۸۷/۱۹ به ترتیب در بهترین و بدترین وضعیت، از نظر شاخص اعتماد ساکنان به مسئولان شهری، محله کارخانه نمک با میانگین رتبه ۱۲۴/۴۷ در بهترین وضعیت و غریب آباد با میانگین رتبه ۸۳/۵۰ در بدترین شرایط قرار گرفته‌اند. در این ارتباط مقدار آزمون خی‌دو محاسبه شده برای شاخص‌های امکانات و خدمات شهری و اعتماد ساکنان به مسئولان شهری با سطح معناداری (۰/۰۰۰) گویای قابل اطمینان بودن این آزمون با سطح ۹۵٪ هست، به استثناء شاخص تمایل به مشارکت که سطح معنی‌داری به دست آمده بالاتر از ۰/۰۵ هست، معنی‌داری آن رد می‌شود. جدول (۱۹) میانگین رتبه محلات مورد پژوهش، رتبه‌بندی آنها را بر اساس وضعیت شاخص‌های مشارکت، اعتمادسازی، امکانات و خدمات شهری‌شان می‌دهد.

جدول ۱۹- رتبه‌بندی نهایی محلات مورد مطالعه

رتبه ایمنی پارک	میانگین رتبه از نظر شاخص‌های مورد مطالعه	نام محلات
۱	۱۳۶/۵۹	کارخانه نمک
۲	۱۰۶/۸۶	پشت گاراژ
۴	۷۳/۳۹	غریب آباد
۳	۹۳/۱۶	بابائیان

منبع: محاسبات نگارندگان برگرفته از یافته‌های حاصل از پرسشنامه، ۱۳۹۵.

نتایج نشان می‌دهد که محله کارخانه نمک با میانگین رتبه ۱۳۶/۵۹ از نظر شاخص‌های موردپژوهش در بهترین شرایط قرار دارد و محلات پشت گاراژ، بابائیان و غریب آباد با میانگین رتبه‌های ۱۰۶/۸۶، ۹۳/۱۶، ۷۳/۳۹ به ترتیب در رتبه‌های دوم تا چهارم از نظر شاخص‌های مشارکت، اعتمادسازی، امکانات و خدمات شهری قرار دارند.

نتیجه‌گیری

در پژوهش حاضر، به بررسی و تحلیل عوامل مؤثر بر مشارکت مردمی در ساماندهی بافت فرسوده منطقه ۳ شهر زاهدان، پرداخته شد. نتایج حاصل از تحلیل عاملی نشان می‌دهد، که عامل «تمایل به مشارکت و اعتمادسازی» با مقدار ویژه ۷/۲۲۰ درصد در رتبه اول و عامل «امکانات و خدمات تجاری و تفریحی» با مقدار ویژه ۱/۰۸۶ درصد در رتبه هشتم جای می‌گیرند. به علاوه، نتایج حاصل از ضریب همبستگی پیرسون نیز حاکی از رابطه آماری معنی‌داری بین دو متغیر مشارکت مردمی و میزان امکانات و خدمات شهری می‌باشد. بدین معنی که هر چه میزان خدمات و امکانات شهری افزایش یابد، میزان مشارکت نیز افزایش می‌یابد. بنابراین، ارائه امکانات و خدمات زیرساختی در مناطق فرسوده، مشارکت مردم در فرآیند بهسازی و نوسازی و درنهایت موفقیت برنامه‌ها را به دنبال خواهد داشت. همچنین، نتایج حاصل از رتبه‌بندی نهایی محلات مورد بررسی به لحاظ شاخص‌های مشارکت، اعتمادسازی، امکانات و خدمات شهری نشان داد که محلات کارخانه نمک و غریب‌آباد به ترتیب، با میانگین رتبه ۱۳۶/۵۹، ۷۳/۳۹ در بهترین و بدترین شرایط قرار داشتند. بدین ترتیب، یافته‌های حاصل از این مقاله با یافته‌های تحقیق لاروسا (۲۰۱۷)، سلمانی مقدم و همکاران (۱۳۹۵)، وارثی و همکاران (۱۳۹۴)، قاسمی و همکاران (۱۳۹۴)، آملی و همکاران (۱۳۹۳)، موحد و همکاران (۱۳۹۲)، قدرجانی و قیطرانی (۱۳۹۱) همسو می‌باشد و آن‌ها را تأیید می‌کند. هر یک از محققین برای مشارکت مردم محله یا منطقه موردنظر، دسترسی به خدمات شهری، وجود مؤلفه‌های هویت محله‌ای، عوامل فردی، ساختارها و بسترهای سازمانی، تعلق خاطر در بین ساکنین محله،

تحلیل عوامل مؤثر بر مشارکت مردمی در ساماندهی ... ۱۳۱

تقویت ارزش‌های قومی و فرهنگی، اعتمادسازی در بین مردم و ایجاد ضمانت از سوی دولت و افزایش سرانه خدمات شهری را مؤثر دانستند. بنابراین با توجه به یافته‌های پژوهش پیشنهادتی از قبیل: افزایش مشارکت و نظرخواهی از مردم در طرح‌های بهسازی و نوسازی محلات، برنامه‌ریزی براساس نیاز و مشارکت مردم و در جهت ظرفیت‌سازی اجتماعی در سطح محلات، ارائه خدمات آموزشی در سطح محلات جهت جلوگیری از افزایش بی‌سوادی و فقر، افزایش دسترسی مطلوب به خدمات بهداشتی از قبیل بیمارستان‌ها و درمانگاه‌ها، ایجاد زمینه‌های اعتمادسازی در محلات فرسوده منطقه سه زاهدان با هدف تشویق و ترغیب ساکنان به همکاری و مشارکت در امور محله، ساماندهی و ایجاد اماکن تفریحی در محلات جهت گذراندن اوقات فراغت خانواده‌های و همچنین افزایش روابط اجتماعی و در نهایت ایجاد امنیت اجتماعی و آسایش بیشتر برای ساکنان در داخل بافت فرسوده با به‌کارگیری روش‌هایی از قبیل نظارت قانونی مثل گشت انتظامی و غیره در این زمینه ارائه می‌شود. در مجموع می‌توان گفت عوامل مؤثر بر مشارکت مردمی از قبیل (اعتمادسازی، تمایل به مشارکت و امکانات و خدمات) در ساماندهی محلات فرسوده منطقه سه شهر زاهدان نقش مؤثری داشتند، به‌گونه‌ای که بدون در نظر گرفتن اهمیت آن‌ها نمی‌توان امید چندانی به اثربخشی فعالیت برنامه‌های ساماندهی محلات داشت.

منابع

- ابراهیم‌زاده، عیسی؛ عبادی جوکندان، اسماعیل. (۱۳۸۷)، «تحلیلی بر توزیع فضایی- مکانی کاربری فضای سبز در منطقه سه شهری زاهدان»، *جغرافیا و توسعه*، شماره ۱۱.
- ابراهیم‌زاده، عیسی؛ روستا، مجتبی. (۱۳۹۵)، «ارزیابی و تحلیل ایمنی پارک‌های شهری. (موردشناسی: شهر جهرم)»، *جغرافیا و آمایش شهری- منطقه‌ای*، شماره

- ابراهیم‌زاده، عیسی؛ ملکی، گل‌آفرین. (۱۳۹۰)، «تحلیلی بر ساماندهی و مداخله در بافت فرسوده‌ی شهری. (مطالعه موردی: بافت فرسوده شهر خرم‌آباد)»، *پژوهش‌های جغرافیای انسانی*، شماره ۸۱.
- ابراهیم‌زاده، عیسی؛ سرایانی، اعظم؛ عرفانی، محمد. (۱۳۹۱)، «تحلیلی بر توزیع فضایی-مکانی کاربری فضای سبز و مکان‌یابی بهینه آن در منطقه یک شهر زاهدان»، *فصلنامه آمایش محیط*، دوره ۵، شماره ۱۷.
- ادیسی، افسانه؛ شجاعی، مرجان. (۱۳۹۱)، «بررسی عوامل مؤثر بر مشارکت اجتماعی ساکنین در تحقق طرح‌های توسعه شهری»، *فصلنامه برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی*، دوره ۴، شماره ۱۳.
- اسدیان، فریده؛ سیاحی، زهرا. (۱۳۹۰)، «نقش الگوی مشارکت مردمی در بهسازی و نوسازی بافت‌های فرسوده شهری با استفاده از سیستم اطلاعات جغرافیایی (مطالعه موردی: محله عامری اهواز)»، *فصلنامه جغرافیایی آمایش محیط*، شماره ۱۲.
- اسماعیل‌زاده، حسن؛ صالح‌پور، شمس؛ اسماعیل‌زاده، یعقوب. (۱۳۹۳)، «عوامل مؤثر بر مشارکت مردم در ساماندهی بافت‌های فرسوده شهری (مطالعه موردی: محدوده دولت‌خواه جنوبی)»، *فصلنامه علمی-پژوهشی و بین‌المللی انجمن جغرافیایی ایران*، دوره جدید، سال دوازدهم، شماره ۴۳.
- اکبرپور سراسکانرود، محمد؛ پوراحمد، احمد؛ عمران‌زاده، بهزاد. (۱۳۹۰)، «ارزیابی میزان مشارکت مردم در بهسازی و نوسازی بافت فرسوده (نمونه موردی: محله سیروس تهران)»، *نشریه جغرافیا و برنامه‌ریزی*، سال ۱۶، شماره ۳۶.
- امانپور، سعید؛ حسینی شه‌پریان، نبی‌الله؛ ملکی، سعید. (۱۳۹۵)، «تحلیل فضایی سطوح برخورداری مناطق کلان‌شهر اهواز از خدمات شهری با تأکید بر عدالت اجتماعی»، *پژوهش‌های جغرافیایی برنامه‌ریزی شهری*، دوره ۴، شماره ۳.

تحلیل عوامل مؤثر بر مشارکت مردمی در ساماندهی ... ۱۳۳

- اهری، زهرا؛ حبیبی، محسن؛ قره‌چمنی، غلام‌محمد. (۱۳۸۶)، *مکتب اصفهان در شهرسازی*. (زبان‌شناسی عناصر و فضاهای شهری، واژگان و قواعد دستوری)، تهران: دانشگاه هنر.

- بابایی اقدم، فریدون؛ کاملیفر، زهرا؛ کاملیفر، محمدجواد. (۱۳۹۵)، «استخراج شاخص‌های شناسایی بافت فرسوده شهری با استفاده از سیستم اطلاعات جغرافیایی (مطالعه موردی: منطقه ۴ تبریز)»، *فصلنامه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری چشم‌انداز زاگرس*، دوره هشتم، شماره ۲۸.

- بابایی اقدم، فریدون و همکاران. (۱۳۹۴)، «ارزیابی عوامل مؤثر بر مشارکت مردمی در ساماندهی بافت‌های فرسوده شهری با تأکید بر سرمایه اجتماعی (مطالعه موردی: محله ججین اردبیل)»، *فصلنامه مطالعات برنامه‌ریزی شهری*، سال سوم، شماره نهم.

- پوراحمد، احمد؛ شیخی، عبدالله؛ شریف‌زاده اقدم، ابراهیم. (۱۳۹۴)، «ارزیابی میزان فاصله محله‌های بافت فرسوده پیرانشهر از سطح پایداری»، *شهر پایدار*، دوره ۲، شماره ۴.

- پورجعفر، محمدرضا. (۱۳۸۸)، *مبانی بهسازی و نوسازی بافت قدیم شهرها*، تهران: انتشارات پیام.

- تقوایی، مسعود؛ شفیعی، پروین. (۱۳۸۸)، «کاربرد تحلیل عاملی و خوشه‌ای در ارزیابی مکانی و فضایی مناطق روستایی استان اصفهان»، *فصلنامه اقتصاد کشاورزی و توسعه*، سال هفدهم، شماره ۶۸.

- راش، مایکل. (۱۳۷۷)، *جامعه و سیاست*، ترجمه: منوچهر صبوری، تهران: انتشارات سمت.

- رهنما، محمدتقی. (۱۳۸۸)، *برنامه‌ریزی شهرهای مرکزی* (نقش‌ها، اصول، نظریه‌ها، تکنیک‌های مشارکت)، دانشگاه فردوسی مشهد.

- رهنما، محمدرحیم و همکاران. (۱۳۹۱)، «سنجش میزان رضایتمندی گردشگران داخلی از کیفیت خدمات هتلداری (مطالعه موردی: کلان‌شهر مشهد)»، *مجله مطالعات گردشگری*، سال اول، شماره ۲.

- زالی، نادر؛ دارابی، حسن؛ میرزایی، عسگر. (۱۳۹۲)، «بهسازی و نوسازی بافت‌های فرسوده محله پیرسرای کلان‌شهر رشت با رویکرد مشارکت مردمی»، *مجله پژوهش و برنامه‌ریزی شهری*، سال چهارم، شماره دوازدهم.

- زالی، نادر و همکاران. (۱۳۹۵)، «برنامه‌ریزی راهبردی جهت ساماندهی بافت فرسوده شهری (مطالعه موردی: محله شهیدگاه بقعه شیخ صفی‌الدین شهر اردبیل)»، *فصلنامه اقتصاد و مدیریت شهری*، سال چهارم، شماره چهاردهم.

- سجادی، ژیلا؛ پور موسوی، موسی؛ اسکندپور، مجید. (۱۳۹۰)، «بهسازی و نوسازی بافت‌های فرسوده شهری با تأکید بر مشارکت مردمی مطالعه موردی: محله دولاب تهران»، *فصلنامه جغرافیایی آمایش محیط*، شماره ۱۴.

- سرائی، محمدحسین؛ مهره‌کش، شیرین. (۱۳۹۴)، «ارزیابی میزان فرسودگی بافت محلات منطقه ۳ شهر اصفهان و جایگاه مشارکت ساکنین در فرآیند ساماندهی»، *فصلنامه برنامه‌ریزی فضایی (جغرافیا)*، سال پنجم، شماره سوم.

- سلمانی مقدم، محمد؛ علوی، سید فاطمه؛ گنابادی، حامد. (۱۳۹۵)، «بررسی و تحلیل مشارکت‌پذیری مردمی در نوسازی و بهسازی بافت فرسوده شهری (نمونه موردی: تایباد)»، *فصلنامه جغرافیا و برنامه‌ریزی چشم‌انداز زاگرس*، دوره هشتم، شماره ۲۸.

- شریفیان‌ثانی، مریم. (۱۳۸۰)، «فرهنگ شهری: مشارکت شهروندی، حکمرانی شهری و مدیریت شهری»، *فصلنامه مدیریت شهری*، شماره ۸.

- عظیمی‌آملی، جلال؛ الکایی، حلیمه؛ تبریزی، نازنین. (۱۳۹۳)، «نوسازی بافت‌های فرسوده شهری با رویکرد مشارکت مردمی نمونه موردی: محله ۶ شهر چالوس»،

تحلیل عوامل مؤثر بر مشارکت مردمی در ساماندهی ... ۱۳۵

فصلنامه علمی-پژوهشی نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی، سال هفتم، شماره اول.

- عندلیب، علیرضا. (۱۳۸۷)، *نگاهی نو به راهبردها و سیاست‌های نوسازی بافت‌های فرسوده شهر تهران*، تهران: سازمان نوسازی شهر تهران.

- عندلیب، علیرضا. (۱۳۸۹)، *اصول نوسازی شهری: رویکردی نو به بافت‌های فرسوده*، انتشارات آذرخش.

- قاسمی، ایرج؛ قاسمی سیانی، محمد؛ حیدری، حسین. (۱۳۹۴)، «تحلیل عوامل مؤثر بر مشارکت مردم در نوسازی و بهسازی بافت فرسوده»، *فصلنامه رفاه اجتماعی*، سال پانزدهم، شماره ۵۹.

- قاسمی، ایرج؛ قاسمی سیانی، محمد؛ حیدری، حسین. (۱۳۹۴)، «عوامل مؤثر بر مشارکت شهروندان در نوسازی و بهسازی بافت فرسوده»، *فصلنامه رفاه اجتماعی*، سال ۱۵، شماره ۴۹.

- کاکاوند، الهام؛ براتی، ناصر؛ امین‌زاده گوهرریزی، بهرام. (۱۳۹۲)، «سنجش تطبیقی تصویر شهروند و شهرساز به مفهوم کیفیت محیط شهری. (مطالعه موردی: بافت فرسوده شهر قزوین)»، *فصلنامه علمی-پژوهشی باغ نظر*، شماره ۲۵، سال دهم.

- لپیست، مارتین؛ دوز، رابرت. (۱۳۷۳)، *جامعه‌شناسی سیاسی*، ترجمه محمدحسین فرجاد، تهران: انتشارات توس.

- محمدی، جمال؛ شفقی، سیروس؛ نوری، محمد. (۱۳۹۳)، «تحلیل ساختار فضایی-کالبدی بافت فرسوده شهری با رویکرد نوسازی و بهسازی (مطالعه موردی: بافت فرسوده شهر دوگنبدان)»، *مجله برنامه‌ریزی فضا*، سال چهارم، شماره دوم.

- محمودی، محمدمهدی؛ اسلامی، لیدا. (۱۳۹۰)، «بررسی راهکارهای بهبود و سازماندهی یکپارچه بافت فرسوده ساحلی (نمونه موردی: بندرعباس)»، *فصلنامه مدیریت شهری*، شماره ۲۸.

- مروتی، ناصر و لطیفی، غلامرضا. (۱۳۹۱)، «بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر تمایل ساکنان ساکنان بافت‌های فرسوده به نوسازی (مطالعه موردی: محله امامزاده عبدالله تهران)»، *فصلنامه برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی*، دوره ۳، شماره ۱۰.
- مطوف، شریف؛ خدایی، زهرا. (۱۳۸۸)، «الگوهای رونق بخشی، نوسازی و بهسازی بافت فرسوده شهر»، *فصلنامه مطالعات مدیریت شهری*، سال اول، پیش‌شماره سوم.
- موحد، خسرو. (۱۳۹۳)، «تعیین عوامل انگیزشی ساکنین بافت فرسوده شهر شیراز برای مشارکت در بهسازی و نوسازی آن»، *فصلنامه مدیریت شهری*، شماره ۳۶.
- موحد، خسرو. (۱۳۹۳)، «تعیین عوامل انگیزشی ساکنین بافت فرسوده شهر شیراز برای مشارکت در بهسازی و نوسازی»، *نشریه مدیریت شهری*، شماره ۳۶.
- موحد، علی و همکاران. (۱۳۹۲)، «نقش سازمان‌های مردم‌نهاد برای مشارکت در بازسازی بافت‌های فرسوده (نمونه موردی: بافت فرسوده بخش مرکزی شهر اهواز)»، *فصلنامه علمی-پژوهشی و بین‌المللی انجمن جغرافیایی ایران*، دوره جدید، سال یازدهم، شماره ۳۶.
- موسوی، میرنجف؛ حیدری، حسن؛ باقری کشکولی، علی. (۱۳۹۱)، «بررسی نقش سرمایه اجتماعی در نوسازی و بهسازی بافت‌های فرسوده مطالعه موردی: شهر سردشت»، *مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای*، سال چهارم، شماره پانزدهم.
- وارثی، حمیدرضا؛ محمدی، جمال؛ اکبرزاده شیخ محله، راضیه. (۱۳۹۴)، «بررسی نقش شهروندان در بهسازی و نوسازی بافت‌های فرسوده شهری مطالعه موردی: منطقه ۶ شهر اصفهان»، *مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای*، سال هفتم، شماره بیست و پنجم.

- Bararatin, Kirami& agustin, Ety. (2015), "Revitalization strategy of Kembang Jepun Surabaya in supporting sustainable urban development", *Social and Behavioral Sciences*, Volume 179, pp70-79.
- Hao, pu& Sliuzas, Richard& Geertman, Stan. (2011), "The development and redevelopment of urban villages in shenzhen", *Habitat International*, volume 35. pp214-224.
- La Rosa, Daniele and other. (2017), "Assessing spatial benefits of urban regeneration programs in a highly vulnerable urban context: A case study in Catania, Italy", *Landscape and Urban Planning*, Volume 157, pp. 180-192.
- Li, Ling and other. (2016), "Evaluating the Performance of Public Involvement for Sustainable Urban Regeneration", *Procedia Engineering*, Volume 145, pp1493-1500.
- Marrison, Nicky& Xian, Simon. (2016), "High mountains and faraway emperor: Overcoming barriers to citizen participation in Chinas urban planning practices", *Habitat International*, Volume 57, pp205-214.
- Omar, Siti Syamimi and other. (2016), "Bringing the New to old: Urban regeneration through public arts", *Social and Behavioral Sciences*, Volume 234, pp515-524
- Wang, H& Song, Y& Hamilton, A. Curwell. (2007), *Urban Information Integration For Advanced E-planing In Europe Government Information Quarterly*, 24, PP: 763-754.